

13. Yüzyıl Şam'ında Sosyal Yaşam

Michael Chamberlain, Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik (Trc.Büşra Kaya) Şam 1190-1350

Feyza Sarı¹

Kitabın yazarı Michael Chamberlain, Wisconsin (Madison) Üniversitesi'nde tarih profesörüdür. Araştırmalarını Ortadoğu'nun toplumsal, kültür tarih ve karşılaştırmalı aile tarihi alanlarında yoğunlaştıran yazar; Geç Antik Dönemden Günümüze O

rtadoğu ve Ortadoğu Şehirleri, Osmanlı İmparatorluğu, 19. Yüzyılda Siyasi İslami Hareketler ve 19. Yüzyılda Mısır ve Suriye konularında dersler vermektedir. Kitap, yüksek Ortaçağ Şam'ında ilim tahsilinin sosyal faydaları üzerine yoğunlaşmış olup tercümesi Büşra Kaya tarafından yapılmıştır.

Eyyubi/Memlûkler imparatorluklarının yaklaşık 160 yıllık dönemini Şam şehri günlük hayatını özelinde inceleyen yazarın kitapta merak ettiği temel mesele, ortaçağda ilim tahsilinin yöneticiler ve sıradan insanlar için faydasının ne olduğu sorusudur. Şam ayanının, 160 yıllık bir dönemde bilgiyi elde etme ve onu sosyal devamlılıkta kullanma şekli neden önemlidir.

Dipnotlar hariç yaklaşık 50 sayfalık bir kaynak kitap bilgisinin yer almasıyla, bu alanın araştırmacılarına kolaylık sağlayacak bir hizmette bulunduğumu söylemeliyim. Ayrıca 13. yüzyıl Şam ve çevre haritasının kitabın içeriğinde olması güzel bir detay olmuş. Kitabın bu

¹ feyzahidayets@gmail.com

(Bu yazı Young Academia ve İdeal Bilge Gençlik Spor ve İzcilik Kulübü Derneği iş birliğinde Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer yönetiminde "Medeniyet Okumaları Yazarlık Atölyesi" kapsamında üretilmiştir.)

alandaki yazılmış birçok eserin bir derlemesi (gibi) olmasına rağmen yoğun ve akademik dil ile sunulması dikkatleri çekmektedir. Bu durum uzun soluklu bir okuyuşu zorlaştırmakla beraber yoğunlaşmayı da güçleştirmektedir. Ama yazar çok planlı bir şekilde ilerlemiş ve girişte kitap boyunca tek tek hangi konulara değineceğini ve nedenlerini aktarmakla kalmamış her bölüm başında içeriğe dair bilgi vermiştir. İlerleyen aşamalarda kendi görüşünü belirtmekten uzak durması da çalışmanın bağımsızlığını ortaya koymuş. Görüşlerini belirttiği sonuç bölümündeyse batılı yazarların, orta çağ Ortadoğu'sunda Avrupalı imajlar arayıp mukayese etmelerini tenkit etmiştir. Eser dönem araştırmacıları için bir ders kitabı niteliği taşıyor diyebilirim.

Beş ana bölümden oluşan kitabın bölümleri; "Şam Ayanı/ Medrese, Bilgi Üretimi Ve Elitlerin Varlıklarını Sürdürmesi/ Mansıplar Ve Fitne Mantiği/ Sosyal Ve Kültürel Sermaye/ Hata İsbet Ve Sosyal İktidar Mücadelesi" şeklinde verilmiş, Şam Ayanının sosyal yaşantısına değinilmektedir. Giriş kısmında, eserin ortaya çıkış soruları, sorunları ve kitap içeriği hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Ayrıca bu alanda çalışan diğer tarihçilerden aldığı alıntılardan bazılarını Avrupa ile Ortaçağ İslam toplumunu kıyasladığı için tenkit etmiştir. Mesela Chamberlain'a göre; "Avrupa ile Ortadoğu'nun formel kurum ve gruplarının karşılaştırması şüphesiz değerli bir teşebbüstür. Fakat tarihçiler Avrupa dışındaki dünyada Avrupa'nın bir suretini arama gayretinden vazgeçemedikleri sürece, iki coğrafyadaki sosyal farklılıklara eğilmek yerine, ilgi ve gündemimizi yapısal farklılıklar işgal edecektir. Ortaçağ Ortadoğu'sunu çalışan sosyal tarihçilerin muhakkak sorması gereken soru, kurum ve grup yapılarının Latin Batı dünyasındakilere benzeyip benzemediği değil, elit statülerini oluşturan ve yeniden üreten pratiklerin ne olduğudur."² Yazar bu karşılaştırmayı Latin Batı ve Sung Çin imparatorluğu ile yapmayı tercih etmiştir.

Yazara göre bu çalışma, Memlûklü tarihçilerinin üzerine yoğunlaşmış, fakat bir çözüm bulamadıkları iki problemi ele alma fırsatını kendisine vermiştir. Birinci problem batılı tarihçilerin yüksek Orta çağ İslam toplumları hakkında uyguladıkları metodolojiye dairdir. İkinci problem ise yüksek Orta çağ Ortadoğu'sunun bize ulaşan kaynakları hakkındadır. Bu dönem kaynaklar açısından zengindir ve aynı zamanda ucuz kâğıda, rutubetsiz havaya ve geç antik çağa kadar uzanan yönetim geleneklerine sahiptir. Şartlar belge üretimine ve

² Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*, 39

korunmasına imkân vermesine rağmen, Latin Batı ile kıyaslandığında orijinal belge koleksiyonları açısından hayli fakir olduğunu belirtmektedir. Her ne kadar o dönemden zamanımıza çok az orijinal belge ulaşmışsa da, yazar kaynak olarak, seyahatnameler, kronikler, tabakat kitapları, binalar, sokak planları, kitabeler, madeni paralar, memur ve kâtipler için yazılmış kılavuz risaleleri dikkatle incelemiş görünmektedir.

Şam Ayanı

Yazara göre, Orta çağ döneminin dikkate çarpan özelliklerinden biri, seçkin elitlerin güçlülük kontrol altında tuttıkları malları sayesinde statülerini nesilden nesile aktararak sürdürmüşlerdir. Bu süreklilik benzer şekilde Şam'ın eğitilmiş eliti ile askerleri arasında paralel olarak yürümüştür. Ve bu da yabancı olduğu için yazara dikkat çekici gelse de hiç de ilginç değildir. Zira sosyal yapı orta çağın ve orta doğunun doğal yapısının sonucudur. Bakırcının evladı bakırcı, asker babanın evladı asker olur.

Bununla birlikte birtakım aileler, sahip oldukları mülkiyetleri diğerlerinden daha iyi muhafaza etmiş olsalar da Avrupa'da olduğu gibi mülkiyetin sürekli ve güvenli bir şekilde kontrol edilmesi hiçbir zaman tam olarak temin edilememiştir. Bu durum fitne ortamını doğurmuş mülkiyet edinmek ve mülkiyetini elinde tutmak isteyen insanlar arasında dönem, dönem çatışmaya yol açmıştır.

Bu döneme dair elitin mülkiyet üzerindeki kontrolü hakkında güvenilir istatistikler bulunmamakla birlikte, sivil halkın savaşı hükümdarlar ve dışarıdan gelen fetihlere karşı verdikleri hayatta kalma mücadelesi mülkiyetin muhafazasının güvende olmadığı gerçeğini teyit eden en önemli delil olarak karşımıza çıktığını ön görmektedir. Askeri gücün önemine işaret eden yazar; "Gerek Latin Batı'da gerek Ortadoğu'da hükümdarlar arazi sahibi atlı savaşı sülalelerini kendilerine bağımlı, paralı asker gücüyle dengelemişti. Fakat güç ve gelirlere hâkimiyet açısından bu iki grup arasındaki denge bozulmuştu. Ortadoğu'da askeri sülaleler vardı fakat sayıları azdı. Belirleyici askeri güç onunla gelen sosyal statü, coğrafi olarak dağınık durumdaki bir aristokrasi sınıfının değil, sık sık parayla devşirilmiş yeni birliklerin doldurduğu şehir garnizonlarındaki savaşçıların elindeydi." Hükümdarlar aynı zamanda kabilelerin işgalini de, tebaalarının gözünde meşru bir idareye çeviren ilim adamlarını kullanmışlar. İlim adamları, rahipler ve dini liderlerle birliktelik sayesinde hükümdarlar, kırsal toplumda veya savaşı toplumda düşünülmemeyecek genişlikte iktidara talip olduğu aktarılmaktadır. Bununla birlikte bir güç ortamı doğmakta, hükümdarlar

âlimleri kullanabilmekte hatta âlimlerin aralarındaki mansıp mücadelesi sebebiyle kendilerine tehdit olarak gördüğü âlimlere karşı yönlendirebildiğini aktarmaktadır.

Yüksek Öğretim Kurumları olarak Medreseler

Müellifimiz bu bölümde medreselerde mansıp sahibi olmanın âlimin itibarı için önemli olduğuna dair çok az kayıt bulunduğuna değiniyor ve “Aksine âlimlerin mansıp elde etmek suretiyle, çok zahmetli bir süreç sonunda kazandıkları itibarın bir kısmını harcadıkları görülmektedir. Mansıpları reddeden âlimlerin çok daha fazla hürmetle yâd edildiğine ve medrese vakıflarından yararlanmanın kirli ve yozlaşmış bir davranış olarak görüldüğüne dair çok fazla kayıt bulunmaktadır. Mesela Nevevî dini hassasiyetleri gereği Eşrefiyye Medresesi’nde kendisine verilen maaşı (camekiyye) reddetmiş ve kendi ailesinin topraklarında yetişen yiyeceklerle hayatını sürdürmüştür.”³ Bu ve buna benzer verilen birçok örnekte âlimlerin kazançlarını Allah rızasını kazanmak gayesiyle reddettiklerini görmekteyiz lakin ardından verilen örnekte bazı âlimlerin de tam tersi mansıp için birbirleriyle mücadele ettiğini aktaran yorumsuz salt bilgi, okur da kafa karışıklığına neden olabilmektedir.

Sonuç

Kitap boyunca yazarın, daha önce delilleri ile verilen bilgiyi gene delilleriyle çürüttüğü görülmektedir. Bunun açıklamasını, aradaki farkın kurumlardan ve inançtan bağımsız, insani duyguların gereği olduğunu ve her dönemde her toplumda zayıf karakterlerin çıkabileceği şeklinde aktarabilseydi daha iyi olurdu. Böylece sürekli verdiği bilgiyi çürüten bir paradoksun içine girmez, okuyucuyu daha az arada bırakmış olurdu. Yine medreseleri, Latin batı ve Sung Çin’inde bulunan öğretim kurumları ile kıyaslama yaparken İslam medreselerini yüceltmekte ancak birkaç paragraf sonra oraları yatakhane, miskinhane gibi takdim ederek değersizleştirme izlenimi uyandırmaktadır. Yazara göre “âlim ve öğrenciler için medrese, sadece ve genellikle yatacak yer ve mansıp” demektir. Şam ayanının ve önde gelenlerin çocuklarının medreselerde kaldığına dair hiçbir kayıt olmadığını ifade ediyor ki bu durum okuyucuda medreselere alt tabakaların rağbet ettiği ve değersiz olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Halbuki şehir önde gelenlerinin çocukları doğal olarak evlerinde kalıp eğitimlerini gündüzlü sürdüreceklidir. Aslında araca değil amaca yönelik yaşanan,

³ Chamberlain, *a.g.e.*, 105

yaşamaya çalışılan bir inanca sahip olduğumuzu ele alarak bu duruma bakarsak, bu şaşılacak bir şey değil. Çünkü İslam âlimleri için mühim olan medrese isimleriyle elde edecekleri statü değil edinilen ilimdir. İslam dünyasında statünün kendisi olan ilmi herkes kolayca elde edemediği için, statünün kendisi ilim olmuştur diye düşünüyorum. Bu sayede statü ve ilim sadece ehlinde kalabilmiştir. Araştırmacı bu düşünceyi anlayamadığında, kültürleri çok da benzeşmeyen başka uygarlıklarla kıyas yapmak kaçınılmaz oluyor.

Çok farklı kaynaklardan yararlanarak hazırlanmış bu eserin tarihçi ve araştırmacılar için önemli bir çalışma olduğunu söylemeliyim. Kullanılan yorumsuz, sade ve akademik dil okuyucuyu sıkmakla birlikte ele alınan dönemin yüksek ve özel durumu okuyucunun ilgisini toparlamasını kolaylaştırmaktadır. Yazar objektif kalabilmek için bilgileri yorumsuz belirtmesi, çalışmanın derinliği verilen bilgiler arasındaki geçişin sağlıklı anlaşılabilmesi için okurun dikkati elden bırakmaması gerekmektedir. Kolay okunabilmesi için ise eş zamanlı düşünüp bağlantıları kaçırmadan kıyaslama ve araştırma yaparak okunması gereken bir kitap olduğunu söylemeliyim. Eser, tarihçiler, tarih meraklıları, araştırmacılar için kaynak bir çalışma, özelde ise tarih öğrencileri için bir ders kitabı niteliğini taşıdığını belirtmeliyim.